

UDK 371.217.4 (497.6) "1878/1990"
Pregledni rad

STIPENDIRANJE U BOSNI I HERCEGOVINI (1878-1990)

Aida Ličina

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

U ovom radu predstavljen je kratak pregled stipendiranja na prostoru Bosne i Hercegovine od 1878. do 1918. godine. U tom periodu Bosna i Hercegovina se našla u četiri različita državno-politička, prosvjetno-kulturna i društveno-ekonomska sistema koja su utjecala na potpuno različitu prosvjetnu politiku u svakom od njih, a s tim u vezi i na stipendiranje. U svakom od spomenutih perioda autorica predstavlja politiku stipendiranja, u ovisnosti o tome ko je bio davalac stipendija, kao državnu i nedržavnu. Glavni nosioci nedržavnog stipendiranja bila su kulturno-prosvjetna društva: *Gajret*, *Prosvjeta*, *Napredak* i *Narodna uzdanica*. Stipendiranje je imalo različite ciljeve i namjere, od oni su se kretali od obrazovnih preko socijalnih i kadrovskih do političkih.

Ključne riječi: stipendiranje, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, Kraljevina SHS, SFRJ, *Gajret*, *Narodna uzdanica*, *Prosvjeta*, *Napredak*, *Titov fond za stipendiranje mladih radnika i radničke djece SR BiH*.

Uvod

PROBLEMATIKA STIPENDIRANJA u Bosni i Hercegovini nije bila tema neke posebne naučne studije, pa ju je stoga vrlo teško istraživački slijediti. Osim toga, interpretacija prosvjetne politike u Bosni i Hercegovini ne može biti cjelovita bez sagledavanja i pitanja stipendiranja kao njenog sastavnog dijela. S obzirom na činjenicu da nema posebne naučne studije o stipendiranju, osnovno polazište bili su naučni radovi u kojima se problema-

tiziraju opće političke, ekonomske i kulturne prilike u Bosni i Hercegovini,¹ te radovi o školstvu i prosvjetnim prilikama u Bosni i Hercegovini u državno-političkim okvirima kojima je u različitim periodima pripadala.²

U prvom redu, osnovnu podjelu možemo napraviti na osnovu toga ko dodjeljuje stipendije, i to na: državno i nedržavno stipendiranje. Većina literature općeg karaktera prezentira državno stipendiranje, mada su najvažnije institucije na prostorima Bosne i Hercegovine u dodjeli stipendija bila kulturno-prosvjetna društva: *Prosvjeta*, *Napredak*, *Gajret* i *Narodna uzdanica*. Prema tome, upravo su monografije i radovi koji tretiraju djelatnost ovih društava bile od velike koristi za istraživanje načina stipendiranja u Bosni i Hercegovini.³

U literaturi o socijalističkom periodu napravljeni su izvjesni pomaci u proučavanju ove problematike. Najveći broj radova bilježi srpska historiografija koja ovo pitanje razmatra na općoj jugoslavenskoj razini, ali i na užem području Srbije. Autori Miroslav Perišić i Dragomir Bondžić u svojim radovima bavili su se prosvjetnom politikom Jugoslavije, napose Srbije, do konca 60-ih godina, s akcentom na politiku stipendiranja u kontekstu vanjskopolitičkih događaja. Posebnu pažnju posvetili su kako pitanju stipendiranja domaćih studenata iz fondova stranih država tako i stipendiranju stranih studenata od strane jugoslavenske vlade. Dragomir Bondžić se u svom radu *Prosveta i nauka u Srbiji i Jugoslaviji 1945-1990*.⁴ opširnije osvrće na politiku dodjele stipendija u Jugoslaviji domaćim studentima od vremena donošenja Petogodišnjeg plana 1947. godine. Tokom istraživanja ove problematike za Bosnu i Hercegovinu literatura se pokazala nepotpunom, stoga je bilo potrebno u popunjavanju praznina osloniti se na izvore uglavnom statističke prirode, koji su, bez sumnje, najbolji pokazatelji jer ukazuju na brojnost, izvore i politiku stipendiranja. Austrougarsko i međuratno razdoblje ne nudi adekvatne statističke podatke, ali zato socijalistički period obiluje različitim pokazateljima o školstvu i stipendiranju u sljedećim publikacijama: *Statističkom godišnjaku Jugoslavije*, *Statističkom godišnjaku SR BiH* i *Statističkom biltenu*.

¹ Bondžić D. 2008. 391-437; *Enciklopedija Jugoslavije – SR Bosne i Hercegovine (separat)*. 1983; Katz V. 2011. 172-176; Kraljačić T. 1987; Petranović B. 1989.

² Čardarović M. 2007. 587-603; Džaja M. S. 2007; Išek T. 2002; Katz V. 2007. 155-187; Kemura I. 1983; Kemura I. 2002; Madžar B. 2001.

³ Kemura I. 1983; Madžar B. 2001; Kemura I. 2002; Išek T. 2002.

⁴ Objavljen u: *Istorija 20 veka*, 2/2008. Beograd, 391-437.

Bosna i Hercegovina je u vremenu od 1878. do 1990. godine promijenila četiri različita državno-politička, prosvjetno-kulturna i društveno-ekonomska sistema. Od 1878. do 1918. bila je u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, a nakon Prvog svjetskog rata formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, od 1918. do 1941. godine u njen državni okvir ušla je i teritorija Bosne i Hercegovine. Vrijeme Drugog svjetskog rata i Nezavisne Države Hrvatske bile su posebne okolnosti u kojima je bosanskohercegovačko područje bilo neposredno poprište velikih ratnih operacija. U radu će međuratni i period Drugog svjetskog rata biti obrađeni u jednom poglavlju. Posljednje razdoblje u ovom radu je vrijeme socijalističke Jugoslavije od 1945. do 1990. godine. U svakom navedenom periodu na snazi je bio poseban državno-politički sistem, te u vezi s tim i prosvjetna politika, te načini stipendiranja. To je uvjetovalo tematsko organiziranje ove teme u tri dijela: *Stipendiranje u austrougarskom periodu (1878-1918)*, *Stipendiranje u međuratnom i periodu Drugog svjetskog rata (1918-1945)* i *Stipendiranje u socijalističkom periodu (1945-1990)*.⁵ Unutar tri navedena dijela problematika je raspoređena po hronološkom principu.

Stipendiranje u austrougarskom periodu (1878-1918)

Članom 25. Berlinskog ugovora u Bosni i Hercegovini 1878. godine nastupio je sasvim novi period potpuno drugačijeg društveno-političkog, ekonomskog i kulturnog preobražaja u odnosu na prethodno osmansko razdoblje.⁶ Spomenutim članom Ugovora Austro-Ugarska Monarhija dobila je pravo uspostaviti svoju upravu, s tim što je, kako je utvrđeno Novopazarskom konvencijom 1879. godine, sultan i dalje zadržao suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom. Austrougarska vlast je na sve načine nastojala ostvariti svoje osnovne okupacijske ciljeve suzbijajući posebne nacionalne interese u Bosni i Hercegovini uporedo sa širenjem vlastite propagande.⁷ Ovi ciljevi jednim dijelom ostvarivali su se i putem prosvjetne politike koja je bila usmjerena ka ubrzanom i organiziranom razvoju školstva u Bosni i Hercegovini, a čiji je jedan od instrumenata bilo i stipendiranje učenika i studenata.

---

⁵ Odlučili smo se da stipendiranje u Bosni i Hercegovini pratimo do 1990. godine jer podaci sežu najdalje do te godine.

⁶ Stojković M. 1998. 123.

⁷ Papić M. 1972. 7-21, 41; Kraljačić T. 1987. 252-262; Papić M. 1979. 115-121; Bogićević V. 1965. 135-145.

Prema definiciji, stipendije su oblik materijalne pomoći koje daju pojedinci, grupe ili organizacije za unapređivanje školovanja putem kriterija koji se moraju ispuniti, čime se nastoje ostvariti određeni interesi (socijalni, politički, kulturni i mnogi drugi), ovisno o tome ko dodjeljuje stipendije i u koje svrhe se one koriste.

Pitanje stipendiranja u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine moguće je predstaviti hronološki, kroz dva razdoblja: od 1878. do 1902, prvi period kada je stipendiranje bilo isključivo u rukama Zemaljske vlade i općina, i drugi, od 1902. do 1918, kada bosanskohercegovačka kulturno-prosvjetna društva započinju svoju politiku stipendiranja uporedo s dodjeljivanjem državnih stipendija.⁸

Stipendiranje od 1878. do 1902. godine

Vrlo brzo nakon uspostavljanja, austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini otvara državne škole, a od konfesionalnih ostavlja samo one za koje je vlada odlučila da ih iz političkih razloga treba ostaviti, ali u potpunosti pod njenom kontrolom. Država ih je finansirala, imenovala kadrove, utvrđivala nastavne planove i programe, udžbenike i slično.⁹ Otvaranje državnih škola nije naišlo na pozitivno mišljenje kod domaćeg stanovništva, primljeno je s nepovjerenjem, pa je zato u početku upis u njih bio izuzetno spor. Poseban

---

⁸ Mitar Papić je to predstavio na sljedeći način: Stipendije prema razlogu njihove dodjele su:

- stipendije koje se dodjeljuju kao podsticaj za upis u škole uglavnom siromašnoj djeci. Ove stipendije su se dodjeljivale na početku austrougarske vlasti kada je vladao izrazit otpor prema novouspostavljenom školskom sistemu;
- stipendije koje se dodjeljuju iz političkih razloga, na primjer, za školovanje na duhovnim zavodima, koji su pod državnim nadzorom;
- stipendije koje se dodjeljuju u cilju stvaranja neophodnog stručnog kadra, na primjer, za učiteljske škole, jer je nedostajalo kvalifikovanih učitelja.
- Stipendije se mogu podijeliti i prema tome ko ih dodjeljuje na:
  - zemaljske,
  - općinske i
  - stipendije kulturno-prosvjetnih društava (od 1902. godine, kada ona počinju sa radom).

Zbog parcijalnih podataka, u dostupnoj literaturi, ovu tematiku nije moguće pratiti kroz jednu od ponuđenih podjela. Vidi: Papić M. 1972. 167.

⁹ Papić M. 1972. 150-158.

otpor pružalo je muslimansko stanovništvo.¹⁰ Jedan od oblika pridobijanja stanovništva za novouspostavljeno školstvo bila je pomoć prilikom školovanja, uglavnom dodjelom stipendija, ali i na druge načine, kao npr. dodjelom besplatnih udžbenika i besplatnog smještaja u konviktima, te sličnim pogodnostima. Ovo se najbolje očituje na primjerima pohađanja srednjih škola. Odmah po otvaranju pojedinih škola, na primjer gimnazija, započela bi dodjela stipendija za siromašne učenike, što se zadržalo do kraja austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.¹¹

Pored stipendiranja siromašnih učenika sa sela, što je imalo socijalnu i humanitarnu osnovu, jedan dio vladinih i općinskih stipendija imale su kadrovski karakter, posebno na primjerima školovanja učitelja. Osim što su se otvarale državne i privatne učiteljske škole, velika finansijska sredstva bila su usmjeravana za pomoć djeci koja se školuju za ovo zanimanje. Tako su učenici učiteljskih škola, naspram drugih školaraca, bili u povlaštenom položaju, jer su primali veći broj stipendija, nisu plaćali upisninu i školarinu, a često su imali besplatne knjige kao i neke druge pogodnosti. Učiteljska struka bila je deficitarna, pa je nova politika otvaranja učiteljskih škola obrazovala odgovarajući kvalificiran i lojalan kadar za ovu vrlo važnu vrstu poslova.¹² Jedan od primjera bio je organiziranje kursa Dar-ul-mualim u trajanju od tri godine, s ciljem obrazovanja bošnjačke djece za učiteljski posao, koji je vlada u potpunosti podržavala.¹³ Također, dodjeljivane su stipendije od strane Zemaljske vlade koje su imale jednim dijelom i politički interes, što se vidi na primjerima za određene konfesionalne škole koje su nastavile s radom poslije 1878. godine. To su bile Srpska pravoslavna bogoslovija u Reljevu, Šerijatska sudačka škola u Sarajevu i Rimo-katoličko svećeničko sjemenište u Sarajevu, koje je država djelomično ili potpuno finansirala, čime je vlast iskazivala brigu prema sve tri konfesionalne skupine u Bosni i Hercegovini.¹⁴

U početku, austrougarska vlada ne dodjeljuje stipendije za visokoškolske studije, zato što prvih godina nije bilo svršenih srednjoškolaca iz reda domaćeg stanovništva koji bi mogli nastaviti školovanje. Prve visokoškolske stipen-

---

¹⁰ Ćurić H. 1982. 189.

¹¹ Papić M. 1972. 85

¹² Isto. 92.

¹³ Isto. 97.

¹⁴ Ćurić H. 1982. 258-267; Papić M. 1982. 140-141; Papić M. 1972. 150-159.

dije dodjeljuju se osamdesetih godina 19. stoljeća. To je, uglavnom, bio mali broj stipendija, s obzirom na mali broj kandidata. Mada se u tom periodu u gimnazije upisuje zadovoljavajući broj učenika, ipak, veoma mali broj njih završava školovanje, ali se iz godine u godinu taj broj povećavao. Među onima koji završe gimnazijsko školovanje najveći broj je onih čiji su roditelji bili stranci, odnosno doseljenici iz austrougarskih pokrajina.¹⁵ U gimnazijama se nisu uvijek stipendirali najsiromašniji učenici, već često i oni koji su pripadali bogatijim društvenim slojevima, pošto je vlast očekivala njihovu lojalnost. Takve stipendije su, također, više imale karakter nagrada za uspješno pohađanje škola iz reda bogatijih i uglednijih slojeva nego što su bile sam poticaj za školovanje.¹⁶ Stipendisti nisu mogli birati univerzitetski centar u kojem će studirati. To su mogli biti studiji u Beču ili Gracu, ponekad u Zagrebu, međutim nisu zabilježeni slučajevi odlaska na studij u Beograd, a za visoko obrazovanje pravoslavnog sveštenstva dodjeljivane su stipendije za školovanje u Atini ili Černovicima (Bukovina).¹⁷ Zemaljska vlada dodjeljivala je stipendije i muslimanskim studentima koji su bili spremni za *ulemanski stalež*, zatim za Šerijatsku sudačku školu ili teološke studije u Carigradu ili Kairu. Pored Zemaljske vlade, za ovaj studij sredstva je davao i Vakufsko-mearifski saborski odbor. Odbor je dodjeljivao stipendije i za odlazak na studije u Beč, Grac, Prag ili Zagreb, i to samo onim učenicima koji su imali pisanu odluku Zemaljske vlade da im nije dodijeljena njihova stipendija.¹⁸ Bosanskohercegovački studenti i školarci koji su se kao vladini stipendisti školovali izvan Bosne i Hercegovine strogo su kontrolirani kako bi se izbjegao njihov neposluš ili stupanje u političke pokrete neprihvatljive za austrougarsku vlast. Zbog toga je 1899. godine u Beču osnovan *Inštitut za bosansko-hercegovačke velikoškolce*.¹⁹ Ipak, pored

¹⁵ Papić M. 1972. 167; Kraljačić T. 1987. 247.

¹⁶ Tomislav Kraljačić naveo je primjer bega koji je svoga sina poslao na studij jer je visina stipendije nadmašila trećinu prihoda od njegovog kmeta. Vidi: Kraljačić T. 1987. 247. (Napomena br. 33).

¹⁷ Papić M. 1972. 168.

¹⁸ Čurić H. 1982. 280.

¹⁹ Od 1899. do 1905. godine vlada je potrošila 353.000 kruna za izdržavanje ove institucije. U prvoj godini u njoj je bilo svega četiri studenta, a kasnije se broj povećavao. Broj studenata u školskoj 1900/1901. bio je 34, u 1901/1902. – 42, 1902/1903. – 43, u 1903/1904. – 51, u 1904/1905. – 46. Vidi: Madžar B. 2001. 33, 34; Papić M. 1972. 168; Kemura I. 1983. 106; Išek T. 2002. 30.

stalnog nadzora, Zemaljska vlada nije mogla spriječiti političke aktivnosti bosanskohercegovačkih studenata. Kao primjer mogu se navesti Muslimani na školovanju u Zagrebu.²⁰ Većina studenata islamske vjeroispovijesti koji su boravili u Zagrebu koncem XIX i početkom XX stoljeća bili su usko povezani s Antom Starčevićem i Strankom prava, te u periodu, sve do Prvog svjetskog rata, mnogi od njih bili su politički aktivni.²¹

Razvoj školstva u Bosni i Hercegovini podstican je od strane austrougarskih vlasti iz dva razloga. Prvi razlog bio je osigurati potreban kvalificiran kadar za vladinu službu u zemlji iz reda domaćeg stanovništva, a drugi se sastojao u tome što je trebalo austrougarsku vladavinu u Bosni i Hercegovini predstaviti kao civilizacijsku misiju. Prosvjetna politika bila je usmjerena ka kontroliranom formiranju domaće inteligencije, naročito kada su bile u pitanju srednje i visoke škole.²² Većina studenata na evropskim univerzitetima bili su stipendisti Zemaljske vlade i to iz bogatijih društvenih slojeva, čime se nastojao formirati vlastiti privrženi kadar iz reda većinskog dijela domaće inteligencije. Međutim, prilike su se promijenile nakon 1902. godine kada je započelo osnivanje i djelovanje kulturno-prosvjetnih društava u Bosni i Hercegovini.

Stipendiranje od 1902. do 1918. godine

U bosanskohercegovačkoj prosvjetno-kulturnoj politici, pored austro-ugarskih vlasti koje su najvećim dijelom oblikovale ovu politiku, značajnu ulogu imali su predstavnici domaćeg stanovništva, čija se politika suprotstavljala vladajućoj. Pripadnici različitih nacionalnih zajednica nastojali su formirati domaću inteligenciju i stručni kadar iz svojih redova. Prvo razdoblje njihove djelatnosti trajalo je do kraja XIX stoljeća, kada su se aktivnosti na prosvjećivanju obavljale putem nacionalnih pjevačkih društava i čitaonica

---

²⁰ Odlukom hrvatsko-slovenske Zemaljske vlade iz 1892. godine donesena je odluka da se učenicima sarajevske Šerijatsko-sudačke škole dopusti upis na Pravni fakultet i polaganje državnog ispita u Zagrebu. Vidi: Hasanbegović Z. 2007. 32.

²¹ Jedan od politički aktivnih studenata u Zagrebu bio je Osman Nuri Hadžić. On je bio politički orijentiran prema pravašima i sudjelovao je u paljenju mađarske zastave 1895. godine prilikom posjete Franje Josipa Zagrebu. Za ovaj čin dobio je zatvorsku kaznu, a morao je nastaviti školovanje u Beču. U Zagreb se vratio 1897. godine. Vidi: Hasanbegović Z. 2007. 29-48.

²² Do 1903. godine u Bosni i Hercegovini otvorene su četiri gimnazije: u Sarajevu (1879), Mostaru (1893), Banjoj Luci (1895) i Tuzli (1899). Većina djece koja je pohađala gimnazije bila je stranog porijekla.

(kiraethana).²³ Prve generacije domaće inteligencije školovane na evropskim univerzitetima vratile su se u domovinu u posljednjem desetljeću XIX stoljeća, te doprinijele otvaranju novih oblika narodnog prosvjećivanja i osnivanju kulturno-prosvjetnih društava. Tako su se u vremenskom razmaku od dvije godine osnovala kulturno prosvjetna društva Srba - *Prosvjeta*²⁴, Hrvata - *Napredak*²⁵ i Bošnjaka - *Gajret*.²⁶ Jedan od osnovnih zadataka ovih nacionalnih društava bio je dodjela stipendija i potpora đacima i studentima. Kasnije su se poslovi kulturno-prosvjetnih društava širili u rasponu od analfabetskih tečajeva do izdavačke djelatnosti. Društva se nisu uplitala u tekuću austrougarsku politiku, što je bio dobar taktički potez za njihov opstanak i održavanje uvjeta za nesmetanu djelatnost i svakako stvaranje domaće inteligencije.²⁷ Uključivanje nacionalnih društava u proces stipendiranja srednjoškolaca učinilo je porast broja srednjoškolskih i visokoškolskih stipendista. Mitar Papić tabelarno je prikazao stanje dodijeljenih stipendija po davaocima za pojedine vrste škola u školskoj 1914/1915. godini.²⁸

²³ Sve do osnivanja *Gajreta* čitaonice (kiraethane) su bile ustanove narodnog prosvjećivanja Muslimana. Srbi su od 1888. godine imali pjevačko društvo *Slogu*, Hrvati od 1893. pjevačko društvo *Trebević*, a Jevreji 1900. godine osnovali su *La Liru*. U prvo vrijeme ta društva su bila centar kulturno-prosvjetnog i nacionalnog rada.

²⁴ Osnivačka skupština Srpskog kulturno-prosvjetnog društva *Prosvjeta* održana je 18. augusta 1902. godine. Potpisnici molbe za osnivanje ovog društva bili su 29 visokobrazovanih Srba. Ovo je postalo središnje mjesto kulturno-prosvjetnog rada Srba u Bosni i Hercegovini. Vidi: Madžar B. 2001. 63-69.

²⁵ Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo *Napredak* osnovano je udruživanjem dva slična kulturno-prosvjetna društva, *Mostarskog hrvatskog potpornog društva za pomaganje đaka srednjih škola* (14. septembra 1902) i *Sarajevskog društva za namještanje djece na zanat i trgovinu*. Prema Tomislavu Išek u sporan je datum osnivanja ovoga društva: 1902. ili 1903. godina. Dva društva su se ujedinila 1907. godine, a osnivni cilj bio je formiranje domaće hrvatske inteligencije. Vidi: Išek T. 2002. 30-50.

²⁶ Kulturno-prosvjetno društvo *Gajret* osnovano je 12. januara 1903. godine kao izraz kulturne politike Austro-Ugarske Monarhije prema domaćem stanovništvu u BiH. Ovo društvo najprije je organizirano s namjerom prosvjećivanja muslimanskog stanovništva, naročito mladih ljudi, dodjeljivanjem stipendija, ali u skladu sa austrougarskom kulturnom politikom. Vidi: Kemura I. 1983. 27-42.

²⁷ Kemura I. 1983. 103-121; Išek T. 2002. 85-94; Madžar B. 2001. 99-109.

²⁸ Papić M. 1972. 167.

Vrsta škole	Davalac stipendija		
	Zemaljska vlada	Općina	Kulturno-prosvjetna društva
Gimnazije	115	255	305
Trgovačke škole	20	87	66
Trgovačke akademije	6	30	18
Više djevojačke škole	-	38	7
Učiteljske škole	148	26	25
Svega	289	437	421

Tabela 1. Pregled broja dodijeljenih stipendija srednjoškolicima prema davaocima za školsku 1914/1915. godinu

Iz priložene tabele vidi se da je 1914. godine Zemaljska vlada dodijelila mnogo manje stipendija nego općine i kulturno-prosvjetna društva. Općine i kulturno-prosvjetna društva najviše stipendija dodijelile su gimnazijalcima (255 i 305), dok je Zemaljska vlada najbrojnije stipendije davala za učiteljske škole (148). Druga dva davaoca za učiteljske škole izdvajala su simboličan broj stipendija. S jedne strane, Zemaljska vlada podsticala je školovanje potrebnih stručnih kadrova, ali nije zapostavljala ni gimnazijalce (115), čime je nastojala kontrolirati brojnost domaće inteligencije, a s druge strane, kulturno-prosvjetna društva većinom su dodjeljivala stipendije za polaznike gimnazija, a za ostale škole dosta skromnije. Prema tome, kulturno-prosvjetna društva prvenstveno podupiru školovanje domaće inteligencije. Potrebno je napomenuti da je Zemaljska vlada vodila računa o poštivanju nacionalne ravnoteže prilikom raspodjele stipendija. Također, osim osnovnih kriterija za dodjelu stipendija, uspjeha u učenju i vladanju, pratila se i politička podobnost kandidata, odnosno politički stavovi stipendista i njihovih roditelja.²⁹ Osnivanjem nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava započinje ciljana dodjela stipendija prema nacionalnoj pripadnosti.

U početku Srpsko kulturno-prosvjetno društvo *Prosvjeta* prvenstveno je podupiralo školovanje srednjoškolaca i visokoškolaca, a tek kasnije i zanatlija iz novčanih sredstava od kojih su dvije trećine bile namijenjene za stipendije.

²⁹ Papić M. 1972. 167.

S obzirom da su prihodi *Prosvjete* iz godine u godinu rasli, uporedo je rastao i broj zahtjeva za dodjelu stipendija, te su stoga modificirani i kriteriji za njihovu dodjelu. U periodu od 1902. do 1914. godine *Prosvjeta* je podijelila ukupno 1.867 stipendija, i to 1.360 srednjoškolcima i 507 studentima. Svake godine ravnomjerno je rastao broj dodijeljenih stipendija za obje kategorije. Početkom Prvog svjetskog rata, 1914. godine, ovo društvo prestalo je s radom.³⁰

Osnovni cilj Hrvatskog kulturnog društva *Napredak* bio je „potpora djeći, đacima srednjih i visokih škola, odnosno onima na zanatima i trgovini“. *Napredak* je prvenstveno vodio brigu o stipendiranju đaka, ali nije zanemario stipendiranje studenata u Beču, Pragu, Gracu i u nekim drugim univerzitetkim centrima. Tokom Prvog svjetskog rata ovo društvo je nastavilo svoju djelatnost, ali u znatno manjem obimu nego ranije, zbog nedostatka ljudstva i sredstava za rad.³¹

Gajretov rad je od osnivanja 1903. godine bio usmjeren na pomaganje školovanja muslimanske djece, srednjoškolaca i studenata, te zanatlija, za što se izdvajalo 60% prihoda. Od 1903. do 1914. godine *Gajret* je podijelio je 1.215 stipendija, a od toga 69 za studente. Stipendije za studente se smanjuju od 1908. godine, jer je uvedena praksa davanja zajmova za studije. *Gajret* je dodjeljivao i stipendije za teološke studije u Kairu i Istanbulu na osnovu odluke donesene 1908. godine kako bi se spriječili komentari opozicije i nezadovoljstvo dijela naroda njegovim radom. Međutim, i dalje je glavni cilj bio stvaranje moderne inteligencije evropskog profila iz reda bošnjačkog naroda. U toku burnih dešavanja 1914-1918. godine *Gajret* je vladinom naredbom u julu 1914. godine prestao s radom. Njegova sredstva prenijeta su u nadležnost *Vakufsko-mearifskog sabora*, koji je nastavio dodjeljivanje stipendija.³² Djelovanje kulturno-prosvjetnih društava obnovljeno je *Naredbom* vlade Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu 10. novembra 1918. godine.³³ Tokom Prvog svjetskog rata Zemaljska vlada nastavila je podjelu stipendija, a stipendije su realizirane čak i u školskoj 1918/1919. godini.³⁴

³⁰ Madžar B. 2001. 99-109, 173-190.

³¹ Išek T. 2002. 85-94, 191-200.

³² Kemura I. 1983. 103-122; Ćurić H. 1982. 280.

³³ Kemura I. 1983. 146.

³⁴ Ćurić H. 1982. 280.

Stipendiranje u razdoblju od 1918. do 1945. godine.

Prvodecembarskim aktom ujedinjenja 1918. godine Bosna i Hercegovina ušla je u sastav nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije. Unutar ove državne zajednice odvijale su se posebne političke, ekonomske i društvene prilike koje su se odražavale i na prosvjetnu politiku. Kao prvo, prosvjetna politika bila je usmjerena ka ujednačavanju uvjeta školovanja u cijeloj državi. U odnosu na Srbiju i Crnu Goru, razlike su bile naročito izražene u zemljama koje su bile pod austrougarskom upravom, u kojima se nastavilo raditi prema starom školskom sistemu. Zemaljska, a kasnije i Pokrajinska vlada zadržala je određene ovlasti u rješavanju brojnih pitanja iz oblasti školstva. Ujednačavanje školskih programa teklo je sporo, a centralna vlast se u donošenju zakonskih propisa najviše oslanjala na zakonske regulative Kraljevine Srbije.

Prosvjetna politika imala je višestruku namjenu. Osim prosvjećivanja i opismenjavanja stanovništva, trebala je služiti i kao produžena ruka vlasti. Identificiranje školstva s vladajućim režimom dinastije Karađorđevića najdosljednije je provedeno nakon šestojanuarske diktature do početka Drugog svjetskog rata.³⁵

U periodu poslije Prvog svjetskog rata ekonomska situacija u zemlji bila je izuzetno teška, što se odrazilo i na školstvo. U Bosni i Hercegovini je početkom 1918. godine 87,84% stanovništva bilo nepismeno. Osim ogromnog broja nepismenih, nova vlast trebala se suočiti i s teškim prilikama na terenu, nedostatkom učiteljskog kadra i prostora za rad, ali i s otporom stanovništva u nekim dijelovima zemlje. Novouspostavljena vlast pomagala je na brojne načine, prije svega gradnjom škola, otvaranjem đачkih menzi, organiziranjem analfabetskih tečajeva i sličnim akcijama. Jedan od važnijih oblika pomoći bila je direktna finansijska pomoć putem dodjele stipendija.³⁶ U to vrijeme stipendije su dolazile iz državnih i privatnih finansijskih izvora. Pod državnim

---

³⁵ Zadatak škole je formuliran, prema viđenju jedne grupe pedagoga savremenika, a kako prenosi Mitar Papić u svome djelu *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*: "Zadatak škole bio je – odgojiti omladinu u duhu 'narodnog jedinstva', vjernosti i odanosti kralju, dinastiji Karađorđevića i otadžbini. Škola djeci već od najranijih dobi utuvljava parolu o jednom troimenom narodu". Vidi: Papić M. 1984. 12.

³⁶ Papić M. 1984. 191.

stipendijama podrazumijevale su se one koje dodjeljuje vlast putem svojih organa, a pod privatnim su bile one koje su dodjeljivali pojedinci – privatna lica ili nevladine organizacije. Državne stipendije su u početku dodjeljivane od Zemaljske, a kasnije od Pokrajinske vlade u Bosni i Hercegovini i to učenicima u srednjim školama i studentima na fakultetima. Ove stipendije imale su višestruki karakter. Mitar Papić je istakao kako su državne stipendije imale socijalni i kadrovski karakter. S jedne strane, socijalni momenat ogledao se u tome što su dodjeljivane najsiromašnijim kategorijama stanovništva, a s druge strane, dodjeljivane su stipendije i u skladu sa razvojem i potrebama državne službe, što ukazuje da su imale i kadrovski karakter.³⁷ Ipak, ne treba ostati na stanovištu kako su ove stipendije imale samo socijalnu i kadrovsku funkciju. Stipendije su imale i političko obilježje, što potvrđuje jedan konkretan primjer koji se može uočiti u *Obznani*, koju je donio Ministarski savjet 29. decembra 1920. godine, u kojoj se u sedam tačaka zabranjuje svaka komunistička propaganda i raspuštanje komunističkih organizacija, a posljednja, sedma stavka odnosila se na stipendiranje: (...) *da se oduzme pomoć za školovanje svim studentima komunistima*.³⁸ Kao i sve ostale odredbe *Obznane*, i ova je sprovedena.³⁹

Tačan broj ukupno dodijeljenih stipendija u Bosni i Hercegovini od strane države za period od 1918. do 1941. godine nije nam poznat. Mitar Papić je iznio podatke o 302 državne stipendije koje su dodijeljene za studente u školskoj 1921/22. godini i 695 stipendija za srednjoškolce u 1922/23. školskoj godini.⁴⁰ S obzirom na to da u Bosni i Hercegovini nije postojao nijedan fakultet, studenti su se uglavnom školovali u Zagrebu i Beogradu. U prvim godinama poslije Prvog svjetskog rata jedan broj studenata školovao se u Pragu i Beču, te su se zbog toga tamo osnovale organizacije koje su materijalno pomagale studente. U Beču je bila formirana *Menza udruženja akademičara*, a u Pragu *Zadruška akademičara iz Bosne i Hercegovine*.⁴¹ U narednom periodu najveći broj mladih se orijentirao prema Zagrebu i Beogradu. Prema nekim podacima, na ovim univerzitetkim centrima školovalo se između 800 i 1000 studenata iz

³⁷ Isto.

³⁸ Petranović B. - Zečević M. 1985. 143; *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*. 1984. 76-77.

³⁹ Enes S. Omerović navodi primjer Mustafe Džulepa iz Stoca kojem je Zemaljska vlada BiH oduzela stipendiju jer se nalazio na kandidatskoj listi KPJ. Vidi: Omerović S. E. 2012.

⁴⁰ Papić M. 1984. 191-192.

⁴¹ Papić M. 1984. 191.

Bosne i Hercegovine.⁴² Ovi podaci se najvjerojatnije odnose na prvu deceniju međuratnog perioda. Prema nekim drugim podacima, na Beogradskom univerzitetu 1925. godine školovalo se 189 studenata iz Bosne i Hercegovine, a trinaest godina kasnije, školske 1939/40. godine 1.297 studenata.⁴³

S obzirom na orijentaciju vlasti ka centralizaciji države, i prosvjetna politika postepeno je počela prelaziti s pokrajinskih na organe centralne vlasti. Takva politika umanjivala je i državnu brigu o materijalnom položaju učenika, pa je postepeno opadao i broj stipendija koje je dodjeljivala država. Pored državnih stipendija, dodjeljivane su i stipendije nacionalnih kulturno-prosvjetnih društva koja su nastavila djelovati u Bosni i Hercegovini, a to su bili *Gajret*, *Prosvjeta*, *Napredak* i *Narodna uzdanica*.⁴⁴

Gajret je nastavio rad poslije Prvog svjetskog rata, dodjeljivao je stipendije i potpore, a svoju djelatnost je i proširio. Zbog znatno većih izdataka u vezi s organiziranjem niza novih aktivnosti, stipendiranje nije više bila osnovna stavka u finansijskim izvještajima ovog društva, kao što je bila u ranijem periodu. Stipendije su se i dalje dodjeljivale učenicima srednjih škola i studentima, u prosjeku između 60 i 100 stipendija godišnje (vidi Tabelu br. 2), što nije bilo u skladu s potrebama i povećanim interesom za školovanje. Visina stipendija kretala se od 600 do 4.000 dinara godišnje. Gajretove stipendije najviše su dobivali srednjoškolci, dok se broj stipendija za studente znatno smanjio, a uglavnom su i dodjeljivane za studij na Beogradskom univerzitetu, što je bilo u skladu s njegovom prosrpskom politikom. Znatno manji broj stipendija *Gajret* je dodjeljivao za školovanje na Zagrebačkom sveučilištu. Slaba djelatnost *Gajreta* u Zagrebu očitovala se jasno kroz oskudan rad njegove podružnice u periodu od 1921. do 1935. godine.⁴⁵ Broj studentskih stipendija iznosio je 103, a od 1926. godine *Gajret* je uveo i stipendije za teološke studije na Kairskom univerzitetu *El-Ezher*. Ove stipendije su iznosile oko 10.000 dinara godišnje.

---

⁴² *Enciklopedija Jugoslavije - SR Bosne i Hercegovine (separat)*. 1983. 116.

⁴³ Stanković Đ. 2000. 49, 57.

⁴⁴ Papić M. 1984. 192.

⁴⁵ Zagrebački pododbor Kulturno-prosvjetnog društva *Gajret* osnovan je 23. maja 1921. godine. Osnovali su ga bosanskohercegovački studenti u Zagrebu, te je okupljao mali broj srpski usmjerenih muslimanskih studenata i pristaša integralnog jugoslavenstva te nekolicinu Srba naseljenih u Zagrebu. Većina Muslimana iz Zagreba je odbijala sudjelovati u radu ovog društva, te je stoga i njegova aktivnost bila slaba. S radom je prestao poslije 1935. godine. Vidi: Hasanbegović Z. 2007. 87-88.

Njima je *Gajret* nastojao formirati sebi naklonjen visokoobrazovan vjerski kadar koji je trebao olakšati kulturno i prosvjetno djelovanje među širokim narodnim masama, te su one ujedno služile kao poruka onima koji su optuživali *Gajret* da ne posvećuje dovoljno pažnje vjerskom obrazovanju. Stipendije ovog kulturno-prosvjetnog društva nisu bile namijenjene isključivo bošnjačkim školarcima, već je jedan broj stipendija godišnje dodjeljivan i ostalim, i to poslije školske 1928/29. godine, između 5 i 10 stipendija godišnje.⁴⁶

Školska godina	Broj stipendija
1919/1920.	113
1920/1921.	42
1921/1922.	83
1922/1923.	156
1923/1924.	112
1924/1925.	63
1925/1926.	45
1926/1927/1928.	65
1928/1929.	61
1929/1930.	78
1930/1931.	96
1931/1932.	108
1932/1933.	86
1933/1934.	68
1934/1935.	106
1935/1936.	123
1936/1937.	135
1937/1938.	154
1938/1939.	174
1939/1940.	216
Ukupno:	2084

Tabela 2. Broj stipendija koje je *Gajret* dodjeljivalo srednjoškolicima i studentima od školske 1919/1920. do 1939/1940. godine:

Srpsko kulturno-prosvjetno društvo *Prosvjeta* također je nastavilo svoj rad poslije Prvog svjetskog rata. U međuratnom periodu težište aktivnosti

⁴⁶ Kemura I. 1986. 287-288; 308-313.

stavljeno je na otvaranje đučkih domova, jer se u njima vidjela veća prednost nego u dodjeli stipendija. Tako je *Prosvjeta* dodjeljivala samo 10 stipendija godišnje, a tek pred kraj rata broj stipendija za studente porastao je na 26. U prvim godinama poslije rata *Prosvjeta* se nadala da će država preuzeti najveći dio brige oko školovanja na srednjim i visokim školama, a da će se ona posvetiti narodnom prosvjećivanju. Međutim, država je preuzela na sebe tek manji broj stipendija.⁴⁷ U daljnjem međuratnom djelovanju *Prosvjeta* se prilagođavala političkoj i ekonomskoj situaciji u zemlji. Od 1. novembra 1932. godine počeo je s radom fond za štednju nazvan *Prosvjetin fond za dodjelu stipendija i miraza*, koji je djelovao prilično dobro, čak je i uspijevao iz prikupljenih sredstava dodjeljivati jednak broj stipendija kao i Društvo *Prosvjeta*.⁴⁸

U međuratnom periodu svoj rad nastavilo je i Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo *Napredak*, preko đučkih domova i podjelom stipendija. U periodu od 1925. do 1935. godine podijeljeno je 969 stipendija srednjoškolcima i 384 stipendije studentima. U posljednjoj školskoj godini pred rat *Napredak* je dodijelio 78 stipendija. Početak Drugog svjetskog rata i uspostava Nezavisne Države Hrvatske vodstvo *Napretka* dočekalo je s neskrivenom radošću i to je pokazalo izmjenom Statuta društva u skladu s novouspostavljenom ideologijom. Ratne okolnosti u kojem je djelovalo usporavale su i otežavale njegove aktivnosti. Ipak, i u takvim uvjetima, *Napredak* je i dalje aktivno radio i realizovao politiku stipendiranja. U školskoj 1942/43. godini podijelio je 179 stipendija srednjoškolcima i 65 visokoškolcima, što je nešto više nego što je dodjeljivao u mirnodopskom periodu.⁴⁹

Osim tri spomenuta kulturno-prosvjetna društva, 1923. godine osnovano je još jedno muslimansko kulturno-prosvjetno društvo *Narodna uzdanica*. Ovo društvo osnovano je kao protuteža prosrpski orijentiranom *Gajretu*. Ova dva društva najbolje su oslikavala političku podijeljenost među muslimanskim stanovništvom. Mada su oba imala skoro identične kulturno-prosvjetne programe, dijelila ih je različita politička orijentacija u rješavanju nacionalnog pitanja. *Narodna uzdanica* dijelila je stipendije, potpore, zajmove i otvarala đučke domove, a stipendirala je prvenstveno srednjoškolce, a tek onda studente. Srednjoškolcima se od školske 1925/26. godine, kada su dodijeljene prve stipendije

---

⁴⁷ Madžar B. 2001. 221-222.

⁴⁸ Isto. 229-230.

⁴⁹ Džaja M. S. 2007. 147, 149. i 151.

ovog društva, pa do 1936. godine u prosjeku dodjeljivalo od 17 do 40 stipendija godišnje. Tek se 1936. godine broj stipendista povećao preko 100 godišnje. Studentima je u međuratnom periodu dodjeljivano u prosjeku 10 stipendija godišnje. Stipendisti *Narodne uzdanice* uglavnom su se školovali na Zagrebačkom sveučilištu, gdje je organizirana i značajna aktivnost ovog društva, a znatno manji broj studenata odlazio je u Prag, Ljubljanu, Beograd i Kairo.⁵⁰

Muslimansko kulturno-prosvjetno društvo *Gajret* i Srpsko kulturno-prosvjetno društvo *Prosvjeta* su sa uspostavom Nezavisne Države Hrvatske prešli s radom.⁵¹ Inteligencija okupljena oko *Narodne uzdanice* bila je prohrvatski orijentirana, te je nastavila djelovati. Na skupštini 27. jula 1941. godine *Narodna uzdanica* preimenovana je u *Hrvatsko muslimansko društvo Narodna uzdanica*. Na istoj sjednici donijeta je i odluka da se imovina *Gajreta* prebaci u vlasništvo *Narodne uzdanice*.⁵² Aktivnosti *Narodne uzdanice* u ratnim uvjetima bile su znatno otežane, ali su i dalje internati radili te su se nastavile dijeliti stipendije i potpore. Preuzimanjem *Gajretove* imovine preuzete su i njihove obaveze prema studentima i učenicima, a pošto su obaveze porasle, a prihodi se naglo smanjili, društvo se našlo u nezavidnoj situaciji. Prilike su se dodatno pogoršale krajem 1944. godine kada je stanje na bojištu nagovještavalo slom okupatorskog režima, ali *Narodna uzdanica* je i dalje dodjeljivala finansijsku pomoć učenicima i studentima.⁵³

Angažiranje kulturno-prosvjetnih društava na podjeli stipendija i s drugim različitim aktivnostima imalo je za cilj kulturno i prosvjetno uzdizanje stanovništva, što je tokom naznačenog vremena polučilo značajne rezultate.

⁵⁰ Kemura I. 2002. 125-133.

⁵¹ U aprilu je obustavljen rad *Gajreta* i zabranjeno je njegovo daljnje djelovanje. Svi odbori su raspušteni, a njegova imovina je prenijeta na upravu *Narodne uzdanice*. Vidi: Kemura I. 1986. 360-361. S obzirom na fašističku politiku vlasti NDH Srpsko kulturno-prosvjetno društvo *Prosvjeta* također nije imalo budućnosti u novoformiranoj kvislinškoj državi. Ono je prestalo sa radom 18. juna 1941. godine kada je „(...) grupa ustaša sa Vilimom Majnelom na čelu ušla u 'Prosvjetin' dom i rastjerala njene činovnike, a zgradu predala na upotrebu Hrvatskoj radničkoj kuhinji, ustvari ustaškoj kuhinji“. Vidi: Madžar B. 2001. 277.

⁵² Kemura I. 1986. 193.

⁵³ Tokom 1941/42. godine dodijeljeno je ukupno 213 stipendija, a već naredne 1942/43. broj dodijeljenih stipendija je pao na 191, da bi 1943/44. godine iznosio 130. Ovakav kontinuirani pad broja dodijeljenih stipendija ukazuje na stagnaciju rada društva. Vidi: Kemura I. 2002. 205-230.

Ipak, sve bi bilo mnogo uspješnije da je takvu aktivnost pratila intenzivnija podrška i države, koja je nažalost izostala. Formiranje Nezavisne Države Hrvatske i Drugi svjetski rat znatno su utjecali na rad spomenutih društava u Bosni i Hercegovini. Od četiri društva, dva su nastavila djelovati (*Napredak* i *Narodna uzdanica*), a ostala dva (*Prosvjeta* i *Gajret*) ukinuta su, te njihova imovina prenijeta na prva dva.

Stipendiranje u socijalističkom periodu (1945-1990)

U prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata započelo je organiziranje državne, političke, ekonomske i svih drugih oblika novouspostavljene vlasti prema komunističkim revolucionarnim načelima. Suočena s velikim materijalnim i ljudskim gubicima, komunistička vlast nastojala je obnoviti minimalne uvjete za funkcioniranje države. Što se tiče prosvjete i školstva, naslijedila je veliki broj nepismenih, slabo organiziranu mrežu školskih zgrada, nedostatak učiteljskog kadra i mnogo toga što je oslikavalo poslijeratno siromašno i zapušteno stanovništvo. Kako je Komunistička partija Jugoslavije kontrolirala ukupno društvo, tako je prosvjetna politika bila među najvažnijim resorima u kojem je trebalo ozbiljno djelovati prema principima ideologije marksizma-lenjinizma. Posebna pažnja poklanjala se prosvjetnoj politici pošto se preko nje nastojao usmjeriti odgoj i obrazovanje novih generacija, ali i one starije opismeniti da bi se moglo propagandno djelovati i na njih. Komunistička vlast se trudila pronaći najpogodnije oblike pedagoškog djelovanja u prvom redu adekvatne započetim društvenim promjenama.⁵⁴ Prema paroli: *Socijalizam – pravedan društveni sistem*, trebalo je pružiti jednake prilike svima bez obzira na nacionalno i socijalno porijeklo. Osnovne karakteristike poslijeratne prosvjetne politike bile su odbacivanje svega što je imalo veze s prethodnim režimima i stvaranje novog identiteta jugoslavenskog društva i jugoslavenske inteligencije koja će biti “odana revoluciji”. Posebna pažnja posvećivana je obrazovanju stručnjaka raznih profila, koji su bili potrebni u obnovi i izgradnji zemlje.⁵⁵ Pri tome vodilo se računa da u obrazovnom procesu budu zastupljeni svi socijalni slojevi stanovništva, zatim pripadnici svih

---

⁵⁴ Klemenović J. – Milutinović J. 2002. 51-73; Klemenović J. – Milutinović J. 2003. 49-77. Autorice daju periodizaciju razvoja školskog sistema na osnovu reformi koje su u njemu provedene.

⁵⁵ Perišić M. 2008; Perišić M. 2002. 353-362; Bondžić D. 2008. 391-436.

nacionalnih zajednica, a sve to uz naglašenu ideološko-političku propagandu. S obzirom na političku situaciju u kojoj je država potpuno kontrolirala odgojno-obrazovni sistem i usmjeravala prosvjetnu politiku, to je značilo da je i stipendiranje bilo pod potpunom kontrolom države. Možda je potrebno napomenuti da su u periodu od 1945. do 1949. godine u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini stipendije dodjeljivala i nacionalna kulturno-prosvjetna društva, ali u neznatnom broju s obzirom na činjenicu da su u ta društva već bili ušli kadrovi, nekadašnji stipendisti – sada komunisti, s jednim jedinim ciljem da zatvore ta društva i da aktivnosti sve više usmjere na državne organe. Rad nacionalnih kulturno-prosvjetnih društva novouspostavljena vlast nije odmah prekinula, nego ih je obnovila i preuredila. Njihovo obnavljanje i preuređivanje išlo je po istom šablonu za sva društva. Tako npr. u ljeto 1945. godine vodstvo Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva *Napredak* smijenjeno je zbog saradnje s okupatorom. Ograničen mu je rad samo na prostor Bosne i Hercegovine.⁵⁶ Prema istoj shemi obnovljen je i rad Srpskog kulturno-prosvjetnog društva *Prosvjeta* postavljanjem rukovodstva odanog novoj vlasti.⁵⁷

Narodna uzdanica, koja je u ratnom periodu imala redovnu aktivnost, nastavila je s radom, ali njeno rukovodstvo potpuno je promijenjeno. Da *Gajret* i *Narodna uzdanica* sa svojim naslijeđem prosrpske i prohrvatske orijentacije nisu bili poželjna društva u novim političkim okolnostima, pobrinula se nova vlast tako što je na sastanku održanom u Sarajevu 13. septembra 1945. godine donesena odluka da se osnuje novo kulturno-prosvjetno društvo Muslimana pod nazivom *Preporod*. Novoformirano društvo svojim radom trebalo je „(...) gajiti bratstvo i jedinstvo svih naroda DFJ i čuvati sve tekovine Narodno-oslobodilačkog pokreta“. Ubrzo su i *Gajret* i *Narodna uzdanica* na svojim sjednicama donijeli odluke o pristupanju novoformiranom društvu, što i nije bilo teško s obzirom na činjenicu da su već njihova vodstva bila zamijenjena komunističkim kadrovima. Tako su poslije 1945. godine svoj kulturno-prosvjetni rad pod stalnim komunističkim nadzorom nastavila društva *Napredak*, *Prosvjeta* i *Preporod*.⁵⁸

Spomenuta društva nastavila su formalno djelovati pod nacionalnim imenima, a stvarno su bili orijentirani prema interesu nove vlasti putem novopo-

⁵⁶ Džaja. M. S. 2007. 152.

⁵⁷ Madžar B. 2001, 283-285.

⁵⁸ Kemura I. 2002. 230-233.

stavljenog rukovodstva. S obzirom na činjenicu da su društva imala višedecenijsku tradiciju te da su uživala ugled i povjerenje kod naroda, njihovo ukidanje odmah nakon završetka rata nije bilo najmudriji politički potez. Njihov rad usmjeravala je i kontrolirala Partija, te su služili kao instrument za pridobijanje povjerenja širokih narodnih masa, prema čemu su bili usmjereni njihovi programi i organizacija. Kada se djelatnost tih društava potpuno umrtvila, došlo je vrijeme 1949. godine, kada je donesena odluka o prestanku rada ovih društava, a njihova imovina prenesena na *Savez kulturno-prosvjetnih društava Bosne i Hercegovine*. Prestanak rada nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava javnosti se nastojala prikazati kao prirodan slijed stvari, odnosno "(...) prirodno odumiranje, dok je to zapravo bilo organizovano/plansko odumiranje".⁵⁹ Pažljivim sagledavanjem rada nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini u posebnim uvjetima djelovanja dolazimo do zaključka kako ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je stipendiranje iz njihovih okrilja bilo neovisno o državi. Nad njima je vršena stalna kontrola i ona su morala pratiti partijsku liniju. U njihovim rukovodstvima nalazili su se ne samo partijski kadrovi već i simpatizeri Partije. U poslijeratnim okolnostima, kada su postojali sudovi časti i bio prisutan strah od nove vlasti, angažiranje u radu nacionalnih društava izazivalo je nelagodu kod ljudi.⁶⁰

Pored kratkotrajnog i ograničenog stipendiranja od strane nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava, u Bosni Hercegovini nije bilo drugih sličnih stipendija nevladinih organizacija. Stipendije je dodjeljivala, usmjeravala i kontrolirala država, preko svojih organa vlasti. Državne stipendije su se dodjeljivale za školovanje u zemlji i u inostranstvu, a stipenditori su bili, pored jugoslavenskih državnih organa, i druge inostrane zemlje čije stipendije je morala odobriti jugoslavenska vlada provjeravajući moralno-političku podobnost potencijalnog stipendiste. Još prije završetka Drugog svjetskog rata jedan broj jugoslavenskih studenata školovao se u Sovjetskom Savezu. To su uglavnom bili oficiri i vojna lica. Ova politika je nastavljena i u poslijeratnom periodu, ali u izmijenjenim okolnostima. Najveći broj studenata koji se školovao na evropskim univerzitetima od 1945. do 1948, po nekim procjenama 1.300, primalo je stipendije njih 1.000. Podatak da je preko 75% studenata u inostranstvu

---

⁵⁹ Kemura I. 1986. 362-363; Čardarović M. 2007. 587-603; Katz V. 2007. 155-187; Katz V. 2011. 172-176.

⁶⁰ Katz V. 2011. 172-176.

bilo stipendirano ukazuje na značaj i rasprostranjenost stipendiranja. Kroz školovanje studenata u inostranstvu prelamali su se i osnovni ciljevi nove prosvjetne politike, od potrebe za obrazovanjem stručnjaka različitih profila, preko stvaranja novog identiteta jugoslavenske inteligencije do političkih efekata, prikazivanja Jugoslavije kao zemlje otvorene i prema Istoku i Zapadu.⁶¹ Jugoslavenski studenti, time i bosanskohercegovački, školovali su se prvenstveno u SSSR-u, Čehoslovačkoj,⁶² zatim mali broj u Bugarskoj, u Francuskoj i Velikoj Britaniji. Ova politika školovanja može se posmatrati u dvije odvojene faze: period od 1945. do 1948. i period poslije 1948. godine. Prva faza obilježena je školovanjem, odnosno stipendiranjem studenata iz Jugoslavije u SSSR-u i u Republici Čehoslovačkoj. Premda je jugoslavenskoj vlasti najviše odgovaralo školovanje u SSSR-u,⁶³ u prvoj godini poslije rata jugoslavenski studenti mogli su se školovati samo za vojna zanimanja, tek 1946. godine dolazi do promjene te odluke. Sovjetski Savez nije mogao zadovoljiti velike potrebe Jugoslavije za školovanjem kadra, pa su poslije rata prihvaćene i stipendije Vlade Francuske⁶⁴

⁶¹ Perišić M. 2008. 83; Isti. 2001. 221.

⁶² Na čehoslovačkim fakultetima školske 1945/46. godine bilo je 252 studenta, od toga 154 stipendista, i to 122 studenta stipendirala je čehoslovačka vlada, 22 savezne institucije FNRJ, a 10 studenata stipendirale su republičke ustanove. Od 252 studenta, iz NR BiH bilo je 28 studenata ili 10,3%. Tokom školske 1946/47. godine broj studenata se povećao na 291, od toga njih 159 je primalo stipendije, i to 129 čehoslovačke vlade, 25 saveznih organa i 5 republičkih. Iz NR BiH broj studenata u Čehoslovačkoj se prepolovio, pa ih je bilo tek 11 (5,8%). U školskoj 1947/48. godini situacija se drastično promijenila. Broj studenata u Čehoslovačkoj je smanjen na 170, a tek njih 109 je primalo stipendije. Od toga, čehoslovačka vlada je dodijelila 19 stipendija, savezne jugoslavenske institucije 79, a republičke 11. Ova nagla promjena u broju dodijeljenih stipendija jugoslavenskim studentima u školskoj 1947/48. godini snažan je pokazatelj kako su se političke prilike odražavale na politiku stipendiranja studenata u stranim zemljama. U Čehoslovačkoj je zbog brige i kontrole nad studentima iz Jugoslavije formirano *Udruženje jugoslovenske narodne studentske omladine*. Ovo Udruženje okupljalo je oko 90% jugoslavenskih studenata u Čehoslovačkoj. Vidi: Perišić M. 2008. 276-294.

⁶³ Prvi studenti u SSSR odlaze na školovanje, ako se izuzmu vojna lica, tek 1946. godine. Tom prilikom u SSSR otišlo je 229 studenata, od toga njih 31 (15,7%) iz NR BiH. Sljedeće školske 1947/48. godine na školovanju u SSSR-u bilo je 198 jugoslavenskih studenata, a iz NR BiH 40 (20,2%). Nema podataka da li su studenti bili stipendisti jugoslavenske ili sovjetske vlade, ali možda su se i sami finansirali. Ipak, bez sumnje, najveći dio njih je primao stipendije. Vidi: Perišić M. 2008. 201-210.

⁶⁴ Jugoslavenskim studentima u 1945. godini dodjeljeno je 125 stipendija francuske vlade. Ove stipendije su potvrđene i naredne godine, uz manje izmjene. Nisu nam poznati podaci koliko je među ovim stipendistima bilo studenata iz NR Bosne i Hercegovine. U školskoj

i Vlade Velike Britanije (11 stipendija). Ne treba zanemariti ni politički efekat školovanja jugoslavenskih studenata na zapadnoevropskim univerzitetima.⁶⁵ Osim prakse da su jugoslavenski studenti odlazili na školovanje na evropske univerzitete, u Jugoslaviju su pristizali studenti iz okolnih zemalja, a najviše iz Albanije. Taj oblik saradnje bio je pokazatelj dobrih odnosa među socijalističkim zemljama do Rezolucije Informbiroa. Vlada Jugoslavije uputila je obavijest albanskoj vladi 24. jula 1947. godine da jugoslavenski univerziteti mogu primiti sve albanske studente koji izraze želju za studiranjem u Jugoslaviji. U ovoj fazi istraživanja nije nam poznato kako se odvijala ova saradnja, ali nema sumnje da su ti odnosi prekinuti poslije juna 1948. godine.⁶⁶

Druga faza u politici stipendiranja jugoslavenskih studenata na stranim univerzitetima nastupa poslije 1948. godine. Ta godina značajna je po zaokretu na unutarpolitičkom i vanjskopolitičkom planu zemlje. Došlo je do raskida odnosa sa SSSR-om donošenjem Rezolucije Informbiroa, kojom je osuđena politika Komunističke partije Jugoslavije. Započela je ideloška borba koja se odrazila na sve sfere života, pa tako i na školovanje u inostranstvu. Jugoslavija je zaplovila u novu politiku koja se zasnivala u oslanjanju na vlastite snage, odnosno u ovom slučaju na školovanje studenata u zemlji. Godine 1950. započinje otvaranje, prvo prema zapadu, a tek kasnije i prema istoku. Na školovanju u inostranstvu poslije 1950. godine, pored manjeg broja studenata, našli su se uglavnom naučni radnici i brojni stručnjaci u cilju usavršavanja i raznih specijalizacija. Ova politika zakonski je regulirana donošenjem *Uredbe o stipendiranju za usavršavanje u inostranstvu* 1957. godine. Stipendije su dodjeljivane posredstvom Organizacije ujedinjenih naroda, zatim stranih vlada, u

---

1947/48. godini situacija sa jugoslavenskim stipendistima na francuskim univerzitetima znatno se izmijenila. Pored toga što je jugoslavenska vlada nastojala da prati rad i ponašanje ovih studenata u Francuskoj, najviše preko *Udruženja jugoslavenskih studenata u Francuskoj*, i francuska vlada je započela da kalkulira sa stipendiranjem. Na primjer, stipendije su produžene studentima koji nisu imali odgovarajući uspjeh u učenju, a oduzete onima koji su imali sve uvjete za nastavak školovanja, najvjerojatnije iz političkih razloga. To je najviše otežavalo položaj studentima. Na koncu, u školskoj 1947/48. godini u Francuskoj je bilo 88 studenata, i to tek njih 24 su primala francusku stipendiju, a 14 studenata je primalo stipendiju jugoslavenske vlade, dok se 50 njih samofinansiralo. Vidi: Perišić M. 2008. 126-138.

⁶⁵ Perišić M. 2008. 83; Isti, 2001. 221; Petranović B. 1989. 147.

⁶⁶ Petranović B. 1989. 148.

prvom redu Velike Britanije⁶⁷ i Francuske, ali i Austrije, Holandije, Belgije, Italije, Danske, Norveške, Švedske, a od 1956. od SSSR-a, Poljske i Čehoslovačke, stranih univerziteta i UNESCO-a. U periodu do 1985. godine Jugoslavija je razmjenjivala stipendije sa trideset zemalja, dok je za osamdeset zemalja u razvoju dodjeljivala stipendije bez obaveze vraćanja iste usluge.⁶⁸

Poslije 1950. godine, kada se Jugoslavija našla u procjepu između istočnog i zapadnog bloka, započela je saradnju sa afričkim i azijskim zemljama. Ta se politika ogledala u korištenju *zapadnog recepta*, dodjeljivanjem stipendija za školovanje mladih ljudi u Jugoslaviji iz Indije, Egipta, Toga, Libana, Maroka, Sudana i niza drugih zemalja. U okviru te politike i jugoslavenski studenti su odlazili na školovanje u afričke i azijske zemlje. Tim povodom Komisija za kulturne veze sa inostranstvom u saradnji sa Državnim sekretarijatom za inostrane poslove, te Beogradskim i Sarajevskim univerzitetom 1958. godine izradila je plan prema kojem je trebalo određeni broj studenata ili diplomiranih stručnjaka poslati na studije u azijske i afričke zemlje. Koncem 50-ih i početkom 60-ih godina politika stipendiranja stranih državljana smišljeno je poticana i organizirana. U prvi plan su dolazile afričke i azijske zemlje, dok su države zapadne Evrope, SAD-a i druge socijalističke zemlje namjerno izbjegavane. Ove tendencije bile su vidljive poslije Prve konferencije nesvrstanih u Beogradu 1961. godine.⁶⁹

S obzirom na činjenicu da se od 50-ih godina Jugoslavija priključila politici nesvrstanih, u kojoj su značajno mjesto zauzimale neke islamske zemlje,

---

⁶⁷ Stipendije su najredovnije stizale od Britanskog savjeta (British council) preko Odjeljenja za naučne i kulturne veze sa inostranstvom pri Savetu za nauku i kulturu, a kasnije sa Komisijom za kulturne veze sa inostranstvom. Britanski savjet je imao dugu tradiciju na jugoslavenskim prostorima. Osnovan je u novembru 1934. godine. Prva kancelarija na jugoslavenskim prostorima otvorena je u Kraljevini Jugoslaviji, u Beogradu između 1936. i 1938. godine, odnosno 1940. godine. Osnovan je kao organizacija koja ima za cilj razvijanje kulturnih, naučnih i prosvjetnih veza između Velike Britanije i drugih zemalja. Britanski savjet djelovao je kao nevladina organizacija, ali je imao veliku podršku vlasti, između ostalog, najviše putem finansijske potpore. Jedna od njegovih aktivnosti bila je i davanje stipendija za učenje engleskog jezika. Tokom 1952. godine dodijelio 19 stipendija za školovanje jugoslavenskih učenika i studenata, od toga za dva iz BiH. Vidi: Perišić M. 2008. 403-406; Gašić R. 2007. 21-36. Službena stranica Britanskog savjeta u Republici Srbiji: http://www.britishcouncil.org/serbia-about_us-who_we_are-our_history.htm (10. 1. 2012)

⁶⁸ *Jugoslavija 1945-1985*. 1986. 179.

⁶⁹ Perišić M. 2008. 431-436; Bondžić D. 2011. 67-78.

to se jednim dijelom odrazilo i na politiku stipendiranja, prvenstveno prema školovanju kadrova Islamske vjerske zajednice. Godine 1958. prilikom posjete jugoslavenske delegacije Egiptu dogovoreno je s rektorom *El- Ezher* univerziteta u Kairu školovanje učenika iz Jugoslavije. U oktobru 1962. godine otputovalo je pet učenika Gazi Husrev-begove medrese na školovanje u Egipat. Ovim činom trebao se osigurati školovani kadar za Islamsku vjersku zajednicu, a ujedno nastojao se smanjiti njen pritisak za osnivanje Teološkog fakulteta u Sarajevu.⁷⁰ Do osnivanja Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, 1977. godine, obrazovano je nekoliko generacija studenata na univerzitetu *El-Ezher* u Kairu, ali i na Univerzitetu u Bagdadu. Stipendije za školovanje na *El- Ezher* univerzitetu dodjeljivane su i u drugoj polovici 80-ih godina.⁷¹

Pored stipendija koje su bile namijenjene za školovanje u inostranstvu, najveći dio stipendija poslije 1950. godine usmjeravan je na školovanje u zemlji. Godine 1947. kada je donijet *Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ i narodnih republika* planiran je osnovni pravac i smjer razvoja u narednih pet godina. U okviru tog plana posebna pažnja posvećena je razvoju školstva te školovanju kadrova neophodnih za razvoj jugoslavenske privrede. Također, predviđeno je da se godišnje obrazuje 5.000 fakultetskih stručnjaka na nivou Jugoslavije, bez obzira na infrastrukturne i kadrovske nedostatke. Ovo pitanje trebalo je regulirati planskim upisom, prema potrebama privrede, dodjelom stipendija i izgradnjom visokoškolskih ustanova.⁷² Politika stipendiranja imala je značajnu ulogu u vremenu ostvarivanja prvog Petogodišnjeg plana. Problematika se može posmatrati u dva perioda, od 1947. do 1950. i od 1950. do 1951. godine. U prvom periodu (1947-1950), politika stipendiranja bila je strogo centralizovana, utvrđena je neophodna

---

⁷⁰ Radić R. 2003. 314-338. (napomena 67); Radić R. 2002. 615.

⁷¹ O ovoj problematici ne postoji naučna studija, već se to može pratiti na osnovu biografija istaknutih stručnjaka islamskih nauka i profesora Fakulteta islamskih nauka: Ahmed Smajlović, Munir Ahmetspahić, Enver Alić, Mustafa Cerić, Besim Čanić, Ejub Dautović, Ibrahim Džananović, Mesud Hafizović, Hamdija Jusufspahić, Enes Karić, Husein Kavazović, Mensur Masnopita, Mustafa Prljača, Jusuf Ramić, Husejin Smajić i drugi. Vidi: Cerić M. 2009. 13-16; Ramić J. 2009. 40-54; Hasani M. 2004. 11-28; Ramić J. 2001. 7-10; *Ko je ko u Bošnjaka*. 2000. 31, 37, 83, 87, 105, 127, 195, 218, 231, 248, 270, 330, 334, 361. Intervju sa Nezim ef. Halilovićem, u : Glasnik – list Asocijacije bh studenata u Egiptu. god. I, br. 5, 2011. Kairo. preuzeto sa: <http://islam-iman.com/images/pdf/1.pdf> (12. 1. 2012).

⁷² *Zakon o petogodišnjem planu – razvitak narodne privrede FNRJ*. 1947. 100-102; Bondžić D. 2006. 193-195.

pravna regulativa,⁷³ razrađeni su kriteriji za dodjelu stipendija, obaveze stipendista te niz drugih važnih pitanja. Petogodišnji plan postavljao je okvire prema kojima su se dodjeljivale stipendije. Krajni cilj politike stipendiranja bio je obrazložen potrebom za „(...) stvaranjem novih kadrova za potrebe Petogodišnjeg plana“.⁷⁴ Donošenje i ostvarivanje Petogodišnjeg plana odrazilo se i na državnu organizaciju, uključujući i organizaciju prosvjetnih organa.⁷⁵ Stipendiranje je bilo sredstvo u rukama vlasti kako bi se osiguralo ostvarenje planiranih zadataka, a prije svega stvaranje potrebnog stručnog kadra. Tako su se za pojedine fakultete zbog deficitarnih zanimanja dodjeljivale veće stipendije. Pri tome nisu zanemarivane i druge karakteristike prosvjetne politike toga vremena, pa se vodilo računa i o socijalnom porijeklu studenata, njihovoj političko-ideološkoj podobnosti, putem čega se nastojala obrazovati *nova jugoslavenska inteligencija*.⁷⁶ Od 1950. godine postepeno su se mijenjale društveno-političke prilike u zemlji, pa time i politika stipendiranja. U skladu s *četiri D* (deliberalizacija, decentralizacija, deetatizacija i debirokratizacija) politika stipendiranja, do tada planski centralizirana, započela se postepeno decentralizirati. Ipak, izmjene koje su provođene s namjerom rješavanja određenih *hroničnih* problema stipendiranja, nisu davale značajnije rezultate. Međutim,

⁷³ Komitet za škole i nauku FNRJ donio je *Saopštenje o dodjeljivanju stipendija za studije na univerzitetima i visokim školama u zemlji za školsku 1947/48. godinu*. Ovim su privremeno, do donošenja Uredbe, regulirana sva pitanja u vezi sa stipendiranjem. *Opšta uredba o stipendijama* donesena je u novembru 1947. godine, te se njom organizirao sistem stipendiranja u skladu sa zahtjevima Petogodišnjeg plana. Ova uredba je preciznije doradena početkom 1948. godine usvajanjem *Uputstva o načinu i postupku pri dodjeljivanju stipendija i izboru stipendista*. Izmjene i dopune *Opšte uredbe* nastupile su još u junu 1949. i aprilu 1951. godine, te su bile vezane sa organizacionim promjenama u državi. Vidi: Bondžić D. 2006. 196-198, 206.

⁷⁴ Bondžić D. 2006. 199.

⁷⁵ Na saveznom nivou poslove prosvjete obavljalo je Ministarstvo prosvjete, ali je 1946. godine ukinuto i formiran je Komitet za škole i nauku FNRJ. Na republičkom nivou za poslove iz oblasti prosvjete bilo je zaduženo Ministarstvo prosvjete, s tim da su stručne škole ulazile pod upravu resornih ministarstava. U augustu 1947. godine formiran je Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove NR BiH. Ove izmjene bile su u vezi sa donošenjem Petogodišnjeg plana. Politika stipendiranja se centralizirala, pa su stoga i dodjelu stipendija, umjesto ministarstva i drugih ustanova, preuzeli, na saveznom nivou Komitet za škole i nauku FNRJ, na republičkom nivou Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove NR BiH. Vidi: Papić M. 1983. 79-83; Bondžić D. 2008. 391-436; Bondžić D. 2006. 195.

⁷⁶ Bondžić D. 2006. 200-206.

postoji podatak da je na Beogradskom univerzitetu svaki treći student primao stipendiju, ali i dalje je bio mali broj diplomiranih studenata.⁷⁷

Politika stipendiranja promijenila se u oktobru 1951. godine, kada je uveden novi oblik pomoći države studentima, dječiji dodatak.⁷⁸ Ovom odlukom drastično se smanjio broj stipendista, kako srednjoškolaca tako i studenata. Od ukupnog broja srednjoškolaca u Jugoslaviji 635.288, njih 61.432 ili 9,66% primalo je stipendije u školskoj 1950/51. godini, dok je već naredne 1951/52. godine broj stipendista znatno smanjen na 15.506 ili 2,6% od ukupnog broja srednjoškolaca u Jugoslaviji, koji je iznosio 570.374. Broj stipendija je smanjen za 45.926. S druge strane, i stipendije za studente znatno su umanjene. U toku školske 1950/51. studenti su primali 28.872 stipendije ili njih 57,8% od ukupnog broja studenata u Jugoslaviji (49.925). Taj broj je smanjen u narednoj 1951/52. godini, pa je stipendije primalo tek 6.579 studenata ili 14,09% od ukupnog broja studenata u Jugoslaviji (46.678). Broj stipendija je smanjen za 22.293.⁷⁹ Ove izmjene izazvale su nezadovoljstvo kod studenata koji su bili, uglavnom, zadovoljni dotadašnjom politikom stipendiranja. To je značilo i odstupanje od dotadašnjeg sistema mjera, koje su zacrtane s ciljem ostvarivanja iz odredbi Petogodišnjeg plana.⁸⁰ Međutim, jugoslavenska država nastojala je od oslobođenja izgraditi vlastitu univerzitetsku mrežu. Tako su već 1946. godine započeti prvi koraci ka osnivanju Univerziteta u Sarajevu, otvaranjem prvo Pravnog fakulteta, što je trebalo smanjiti visoke troškove stipendiranja studenata na školovanju u drugim republikama.⁸¹

Statistički podaci o ukupnom broju dodijeljenih stipendija u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini od 1947. do 1971. godine do sada nisu poznati.

---

⁷⁷ Bondžić D. 2006. 207-208; Petranović B. 1989. 152.

⁷⁸ Na njega su polagali pravo svi oni čiji su roditelji nezaposleni, koji redovno studiraju (do 25 godine), te je iznos ovisio od materijalnog stanja porodice. Oni koji su primali dječiji dodatak nisu imali pravo na stipendiju. Vidi: Bondžić D. 2006. 209.

⁷⁹ Podaci su preuzeti iz *Statističkog godišnjaka FNRJ, Statističkog godišnjaka SFRJ, Statističkog godišnjaka Jugoslavije*. Beograd: Savezni zavod za statistiku. 1954. 334; 1955. 319; 1956. 317; 1957. 386; 1958. 265; 1959. 262; 1960. 284; 1961. 285; 1962. 277; 1963. 307; 1965. 330; 1966. 314; 1967. 294; 1968. 299; 1969. 298; 1970. 288-290; 1971. 301-302.

⁸⁰ Bondžić D. 2006. 209-210.

⁸¹ Petranović B. 1989. 148-149.

Za period do 1971. godine poznati su podaci o broju dodijeljenih stipendija srednjoškolicima u SR BiH za 1965/66. školsku godinu.

Škole/Davaoci stipendija	Općinska skupština	Državne ustanove (škole i slično)	Radne organizacije u privredi	Zadruge i zadružne organizacije	Društvene organizacije	Ostalo	Broj dodijeljenih stipendija (%)
Škole za kvalifikovane radnike	82	47	1.971	62	31	10	2.203 (30.7%)
Škole za ostali stručni kadar	36	26	9	-	2	-	73 (1%)
Tehničke i druge stručne škole	675	178	1.687	125	76	66	2.807 (39%)
Škole za obrazovanje nastavnika	1.620	75	1	-	23	8	1.727 (24%)
Umjetničke škole	120	3	2	-	-	2	127 (1.7%)
Gimnazije	71	39	20	2	8	105	245 (3.6%)
Ukupno dodijeljenih stipendija	2.604	368	3.690	189	140	191	7.182

Tabela 3. Pregled dodijeljenih stipendija srednjoškolicima u SR Bosni i Hercegovini prema školama i davaocima stipendija za školsku 1965/66. godinu.⁸²

Srednjoškolicima su dodijeljene 7.182 stipendije, što je bilo samo 8,6% udjela u ukupnom broju srednjoškolaca u SR BiH (83.036). Istovremeno, na saveznom nivou u istoj godini srednjoškolicima je dodijeljeno 36.285 stipendija, što bi procentualno predstavljeno u odnosu na broj srednjoškolaca u Jugoslaviji (611.271), iznosilo 5,9%. Uporedimo li savezne podatke s onim republičkim, dobit ćemo podatak da je broj srednjoškolaca u SR BiH činio 13,5% u ukupnom broju srednjoškolaca u SFRJ, dok je broj stipendija dodijeljenih srednjoškolicima u SR BiH činio 19,7% od ukupnog broja u SFRJ. Ako ove podatke uporedimo sa istim iz drugih republika, vidjet ćemo da je SR BiH

⁸² Tabela je prezentirana prema podacima iz *Statističkog biltena. Škole I i II stepena kraj 1965/66. godine.* br. 502. 1967.

bila na trećem mjestu po broju dodijeljenih stipendija u SFRJ, odmah poslije Srbije (11.146 ili 38,3%) i Slovenije (9.250 ili 25,4%), a ispred Hrvatske (4.899 ili 13,5%), Makedonije (2.363 ili 6,5%) i Crne Gore (1.446 ili 3,9%). Najveći broj stipendija, oko 95%, u SR BiH bio je namijenjen srednjoškolicima koji su se opredijelili za tehnička zanimanja, za nastavničko zvanje i za kvalificirane radnike, dok se tek nekih 5% odnosilo na stipendije za umjetničke škole, gimnazije i škole za ostala stručna zvanja, što je bilo u skladu s nastojanjima da se smanji razlika između stručnih škola i gimnazija. Međutim, razlike su postojale prvenstveno u činjenici da su gimnazije, naspram stručnih škola, omogućavale dalje školovanje na fakultetima. Na primjer, na početku 60-ih godina od upisanih studenata na fakultetima 1/3 bili su gimnazijalci. Ali isto tako bilo je od velike važnosti školovanje stručnih kadrova tako neophodnih privredi.⁸³

Broj stipendija srednjoškolicima i studentima u SR BiH može se preciznije pratiti poslije 1971. godine prema *Statističkom godišnjaku* i *Statističkom biltenu* Republičkog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine. Ovi podaci nisu sistematizirani za svaku godinu, već samo za 1971/72, 1972/73, 1974/75, 1976/77, 1978/79, 1981/82, 1983/84, 1985/86. i 1988/89. Priložena tabela 4. pokazuje da ukupan broj stipendija srednjoškolicima i studentima nije imao neki većih oscilacija, kakve su, naprimjer, zabilježene početkom 50-ih godina. Izuzetak je činila školska 1976/77. godina s tek 5.431 stipendijom, što je znatno manje naspram 7.810, koliko je dodijeljeno školske 1974/75. godine, čemu je najvjerovatnije doprinijela ekonomska kriza koja je zahvatila zemlju. Već u školskoj 1978/79. godini dodijeljeno je 7.365 stipendija, što se može objasniti nekim blagim ekonomskim oporavkom. Ono što je još zanimljivo kod ove pojave jeste i to da je najveći teret smanjenja broja stipendija osjetila studentska populacija, čiji je broj umanjen za više od pola (sa 5.779 na 2.593), dok je broj stipendija za srednjoškolce blago uvećan (sa 2.031 na 2.838). Treba imati u vidu i činjenicu da su stipendije studenata znatno više od onih koje su se davale srednjoškolicima. Vjerovatno bi neke dublje analize ovog pitanja ukazale i na neke druge razloge u vezi s padom broja stipendija. Sljedeća vidljivija promjena u broju stipendija zabilježena je školske 1988/89. godine, kada je bilo samo 5.815 stipendija. Ova pojava se može opravdati ekonomskom i političkom krizom koja je sve očitije pogađala zemlju u to vrijeme. Ipak, za

⁸³ *Statistički bilten*. Škole I i II stepena. 1967. br. 502. 76-78. *Materijalni i društveni razvoj SR Bosne i Hercegovine 1947-1984*. 1986. 63.

razliku od školske 1976/77. godine, osjetniji pad u broju stipendija zabilježen je kod srednjoškolaca, skoro trostruko manji (sa 3.835 na 1.621), dok je broj stipendija za studente tek nešto veći (sa 4.002 na 4.190).

Školska godina	Ukupno stipendista*	Broj srednjoškolaca	Stipendisti srednjih škola	Broj studenata	Stipendisti studenti (fakulteti i visoke škole)
1971/72.	9.194	107.202	2.103	38.125	7.091
1972/73.	9.426	112.549	2.068	37.667	7.358
1973/74.	-	118.175	-	39.541	-
1974/75.	7.810	127.885	2.031	42.449	5.779
1975/76.	-	139.273	-	47.613	-
1976/77.	5.431	153.268	2.838	52.220	2.593
1977/78.	-	174.803	-	58.062	-
1978/79.	7.365	192.746	2.634	61.995	4.731
1979/80.	-	207.846	-	65.567	-
1980/81.	-	218.906	-	61.427	-
1981/82.	8.169	227.408	3.890	60.263	4.279
1982/83.	-	226.478	-	58.306	-
1983/84.	7.384	222.628	4.111	50.571	3.273
1984/85.	-	212.417	-	47.364	-
1985/86.	7.837	199.123	3.835	47.036	4.002
1986/87.	-	184.335	-	45.716	-
1987/88.	-	174.590	-	45.567	-
1988/89.	5.815	-	1.621	41.400	4.194

Tabela 4. Broj dodijeljenih stipendija prema broju srednjoškolaca i studenata u SR Bosni i Hercegovini.⁸⁴

* Pod pojmom stipendist podrazumijeva se kategorija *stipendista* i *stipendista sa plaćenim studijskim odmorom*. Definicija pojma stipendist sa plaćenim studijskim odmorom podrazumijeva „(...) lice koje je na učenju – studiranje došlo direktno iz radnog odnosa i kao takvo ima plaćeni studijski odmor, a za vrijeme učenja – studiranja prima cjelokupan ili prema pravilniku radne organizacije umanjen neto lični dohodak“. Kasnije će ovaj pojam zamijeniti pojam „lice na školovanju uz naknadu ličnog dohotka“. *Statistički bilten. Stipendisti i korisnici kredita radnih organizacija u 1971. godini*. br. 8, 1973. 8.

⁸⁴ Tabela je urađena na osnovu podataka iz statsitičke građe: *Statistički bilten. Stipendisti i korisnici kredita radnih organizacija u 1971. godini*. br. 8, 1973; *Statistički bilten. Stipendisti, lica na školovanju uz naknadu ličnog dohotka i korisnici kredita u SR BiH 1983*. br. 135, 1985; *Statistički bilten. Stipendisti, lica na školovanju uz naknadu ličnog dohotka i korisnici kredita u*

Ako upoređujemo broj stipendija dodijeljenih srednjoškolcima s brojem stipendija studentima, uočili bismo da su te oscilacije nešto češće nego one u ukupnom broju dodijeljenih stipendija u SR BiH. Da bismo donijeli čvršći zaključak, potrebno je smanjiti broj nepoznanica, kojih u ovim primjerima ima puno. Prvenstveno bi od velike koristi bili podaci za sve godine, kojih zasada nemamo. Ali, ako sagledamo ove podatke kojima raspolažemo, uvidjet ćemo da je početkom 70-ih godina broj stipendija za studente bio znatno viši nego za srednjoškolce (1971/72, 1972/73. i 1974/75. školske godine). Ipak, to se promijenilo školske 1976/77. godine, kada se broj stipendija za obje kategorije skoro izjednačava (1.838 stipendija srednjoškolcima i 2.593 za studente). Takav odnos nije se zadržao do konca 70-ih, već je 1978/79. promijenjen u korist studenata skoro 2:1. Ipak, tokom 80-ih godina zabilježen je duži period stabilnosti u kojem su studenti i srednjoškolci primali približno jednak broj stipendija, što se može vidjeti ako se uporede podaci za školske 1981/82, 1983/84. i 1985/86. godine. U školskoj 1988/89. godini taj kontinuirani i stabilni odnos se prekinuo i naglo promijenio u korist studenata.

Posebno mjesto u socijalističkom sistemu stipendiranja imao je *Titov fond za stipendiranje mladih radnika i radničke djece*, osnovan 1974. godine, a djelovao je, koliko je poznato, do 1990. godine. Ovaj način stipendiranja dominirao je tokom posljednje dvije decenije socijalističke vladavine. Tačan datum prestanka rada Titovog fonda do sada nije poznat pošto građa Arhiva Jugoslavije još nije dostupna za ovo razdoblje. Tokom postojanja je svojim radom značajno ostvarivao nekoliko funkcija, a to su bile: odgojno-obrazovna, socijalna, kadrovska i idejno-politička. Mada su u to vrijeme postojali i drugi fondovi koji su dodjeljivali stipendije, Titov fond imao je najistaknutije mjesto u politici stipendiranja u socijalističkoj Jugoslaviji, i u SR BiH, zahvaljujući prvenstveno velikom broju stipendija, ali i zbog toga što je djelovao kao institucija od saveznog značaja. Ova tema je predmet posebnog istraživanja u okviru magistarskog rada pod nazivom *Titov fond za stipendiranje mladih radnika i radničke djece SRBiH (1974-1986)*.

SR BiH u 1985. br. 164, 1987; *Statistički bilten. Stipendisti, lica na školovanju uz naknadu ličnog dohotka i korisnici kredita u SR BiH u 1988. br. 206, 1990.*

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Objavljeni izvori

- *Materijalni i društveni razvoj SR Bosne i Hercegovine 1947-1984*. 1986. Sarajevo: Republički zavod za statistiku.
- Petranović B. Zečević M. 1985. *Jugoslavija 1918-1984 – zbirka dokumenata*. Beograd: Rad.
- *Statistički bilten. Stipendisti i korisnici kredita radnih organizacija u 1971. godini*. Sarajevo: Republički zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. br. 8, 1973. 8.
- *Statistički bilten. Stipendisti, lica na školovanju uz naknadu ličnog dohotka i korisnici kredita u SR BiH 1983*. Sarajevo: Republički zavod za statistiku, br. 135, 1985.
- *Statistički bilten. Stipendisti, lica na školovanju uz naknadu ličnog dohotka i korisnici kredita u SR BiH u 1985*. Sarajevo: Republički zavod za statistiku, br. 164, 1987.
- *Statistički bilten. Stipendisti, lica na školovanju uz naknadu ličnog dohotka i korisnici kredita u SR BiH u 1988*. Sarajevo: Republički zavod za statistiku, br. 206, 1990.
- *Statistički bilten. Škole I i II stepena kraj 1965/66. godine*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, br. 502, 1967.
- *Statistički bilten. Škole I i II stepena*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1967. br. 502.
- *Statističkog godišnjaka FNRJ/ Statističkog godišnjaka SFRJ/ Statističkog godišnjaka Jugoslavije*. Beograd: Savezni zavod za statistiku. Godine: 1954-1963; 1965-1970.
- *Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Republički zavod za statistiku. 1970-1990.
- Stojković M. 1998. *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*. sv. 1 (1876-1918). Beograd: Službeni list SRJ.
- *Zakon o petogodišnjem planu – razvitak narodne privrede FNRJ*. 1947. Beograd: Savezna planska komisija.

b) Internet

- Zvanična stranica Britanskog savjeta u Republici Srbiji http://www.britishcouncil.org/serbia-about_us-who_we_are-our_history.htm (10. 1. 2012)
- Intervju sa Nezim ef. Halilovićem, u : Glasnik – list Asocijacije bh studenata u Egiptu. god. I, br. 5, 20011. Kairo. preuzeto sa: <http://islam-iman.com/images/pdf/1.pdf> (12. 1. 2012)

LITERATURA

- Bogićević V. 1965. *Istorija razvoja osnovnih škola u Bosni i Hercegovini* (1463-1918). Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bondžić D. 2006. “Prvi petogodišnji plan i stipendiranje studenata u Srbiji (1947-1951)”. *Tokovi istorije*, 1-2/2006. Beograd: Institut za noviju istoriju. 193-211.
- Bondžić D. 2008. “Prosveta i nauka u Srbiji i Jugoslaviji 1945-1990”. *Istorija 20. veka*, 2/2008. Beograd, 391-437.
- Bondžić D. 2010. “Strani studenti u Jugoslaviji 1956-1961”. *Istorija 20. veka*, 2/2010. 67-78.
- Bondžić D. 2011. *Misao bez pasoša. Međunarodna saradnja Beogradskog univerziteta 1945-1960*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Cerić M. 2009. “Povodom 20-godišnjice smrti Ahmeda Smajlovića (1938-1988)”. *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*. br. 13/2009. Sarajevo: FIN, 13-16.
- Čardarović M. 2007. “Kako je djelovala poslijeratna Napretkova središnja uprava (1945.-1949.)”. *Stoljeće HKD Napredak (1902-2002)*. Sarajevo-Zagreb: 587-603.
- Ćurić H. 1982. *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Džaja M. S. 2007. “Društvo Napredak u jugoslavističkom razdoblju”. *Stoljeće HKD Napredak (1902-2002)*. Sarajevo-Zagreb: 139-155.
- *Enciklopedija Jugoslavije – SR Bosna i Hercegovina (separat)*. 1983. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Gašić R. 2007. “Anglofilske organizacije u Beogradu između dva svetska rata”. *Istorija 20. veka*, vol. 25, br. 1. Beograd: Institut za savremnu istoriju. 21-36.
- Hasanbegović Z. 2007. *Muslimani u Zagrebu (1878-1945)*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

- Hasani M. 2004. “Merhum Ibrahim Džananović (1946-2003).” *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, 9/2004. Sarajevo: FIN, 11-28.
- *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*. 1984. Beograd: Izdavački centar komunist / Narodna knjiga / Rad.
- Išek T. 2002. *Mjesto i uloga HKD Napredak u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902- 1918)*. Sarajevo: HKD Napredak.
- *Jugoslavija 1945-1985*. 1986. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Katz V. 2007. “Političke prilike u Bosni i Hercegovini koje su uvjetovale zabranu rada nacionalnih kulturnih društava sa posebnim osvrtom na *Napredak* (1945.-1949.)” *Stoljeće HKD Napredak (1902-2002)*. Sarajevo-Zagreb: 155-187.
- Katz V. 2011. *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945-1953*. Sarajevo: Institut za istoriju. 172-176.
- Kemura I. 1983. *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Kemura I. 2002. *Značaj i uloga Narodne uzdanice u društvenom životu Bošnjaka (1923-1945)*. Sarajevo: Bošnjački institut, Institut za istoriju u Sarajevu.
- Klemenović J. – Milutinović J. 2002. “Iskustva dosadašnjih reformi sistema vaspitanja i obrazovanja unašoj zemlji – I deo”. *Pedagogija*, XL, 4. Beograd: Forum pedagoga Srbije i Crne Gore. 51-73.
- Klemenović J. – Milutinović J. 2003. “Iskustva dosadašnjih reformi sistema vaspitanja i obrazovanja unašoj zemlji – II deo”. *Pedagogija*, XII, 1. Beograd: Forum pedagoga Srbije i Crne Gore. 51-73. 49-77.
- *Ko je ko u Bošnjaka*. 2000. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Kraljačić T. 1987. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Madžar B. 2001. *Prosvjeta. Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*. Banja Luka – Srpsko Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske.
- Omerović S. E. 2012. *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini (1918-1921)*. Sarajevo: Filozofski fakultet (rukopis magistarskog rada).
- Papić M. 1972. *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Papić M. 1979. *Istorija srpskog školstva u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Papić M. 1981. *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1941-1953*. Sarajevo: Svijetlost.
- Papić M. 1982. *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*. Sarajevo: Veselin Masleša.

- Papić M. 1984. *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*. Sarajevo: Veselin Mašleša.
- Perišić M. 2001. “Jugoslavenski studenti stipendisti na evropskim univerzitetim 1945-1948. Sovjetsko i francusko iskustvo”. *Dijalog povjesničara-istoričara*, br. 3. Zagreb. 221-236.
- Perišić M. 2002. “Prosvjetna politika – vid traganja za novim identitetom jugoslavenskog društva (1945-1953)”. *Dijalog povjesničara-istoričara*, 5. Zagreb. 353-362.
- Perišić M. 2008. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslavenske inteligencije na evropskim univerzitetim (1945-1958)*. Beograd: Institut za noviju istoriju.
- Petranović B. 1989. *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Knjiga III. Beograd: Nolit.
- Radić R. 2003. “Školovanje dece u verskim školama u Srbiji u drugoj polovini XX veka”. *Žene i deca- Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*. Beograd. 314-338.
- Radić R. 2002. *Država i verske zajednice 1945-1970*. tom II, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Ramić J. 2001. “Merhum Mesud Hafizović, (1947-2001)”. *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, 7/2001. Sarajevo: FIN, 7-10.
- Ramić J. 2009. “Slovo o postdiplomskom studiju Ahmeda Smajlovića”. *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*. 13/2009. Sarajevo: FIN, 40-54.
- Stanković Đ. 2000. *Studenti i Univerzitet 1914-1954*. Beograd: Centar za savremenu istoriju jugoistočne Evrope.

Summary

SCHOLARSHIPS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1878-1990)

A scholarship is a form of financial aid for education. Depending on who gives it and according to which criteria, it allows us to view the basic political, economical and social movements. By the granting of scholarships the state, primarily, supported the current educational policy, while on the other side, non-government organizations tried to achieve their various programmes. The main non-government grant-

makers were cultural and educational societies *Gajret*, *Prosvjeta*, *Napredak* and *Narodna uzdanica*.

During the Austro-Hungarian period in Bosnia and Herzegovina, the Provincial government formed and executed a new educational policy in order to raise the general level of education of domestic population, but also to justify its role in Bosnia and Herzegovina as a missionary for the conduct of modernisation processes and to control the creation of domestic intelligentsia. On the other hand, the forming of national cultural and educational societies was an answer to the mentioned educational policy of the Austro-Hungarian government and it was given in a special way since the societies were oriented towards the creation of a numerous intelligentsia from their own national ranks.

Granting of scholarships in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia was used with the same goals in mind, but the governing regime used the work of the cultural and educational societies for its own means to a greater extent also politicizing them. The best examples of this were *Gajret* and *Narodna uzdanica* which gathered the Muslim population according to their divergent political and national orientation.

In the period after 1945, Bosnia and Herzegovina was one of six federal units of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia and the scholarship policy was an integral part of its educational policy. Considering the planned and directed educational policy, grantmaking corresponded to the new ideology. Until spring of 1949 various cultural and educational policies were in action, but their activities were limited according to Agitprop needs. The scholarship policy became a state job which was controlled, organized and directed by the government, regardless of whether these were state grants for education in one of the republics or state grants for abroad, as well as from grants of foreign governments for Yugoslav students. A special place in the socialist system of scholarships was occupied by *Tito's fund for the scholarships for young workers and worker's children* which was active from 1974 to 1990.

Key words: scholarship, Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungary, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Socialist Federative Republic of Yugoslavia, *Gajret*, *Narodna uzdanica*, *Prosvjeta*, *Napredak*, *Tito's fund for the scholarships for young workers and worker's children of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina*